

KONŠTRUKTIVIZMUS, KONŠTRUKCIE A PLURALITA SVETOV

TATIANA SEDOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

SEDOVÁ, T.: Constructivism, Constructions, and the Plurality of Worlds
FILOZOFIA 63, 2008, No 2, p. 155

The paper is a continuation of the author's preceeding article *Constructivism as a Philosophy and a Sociology of Science* (Filozofia, 63, 2008, No 1). It sheds light on Goodman's irrealism as well as on the place of the constructions in producing the plurality of worlds. It gives the definition of the *strong constructivism*, which rejects the idea of representation, while one-sidedly stressing the external social determinants of knowledge (K. Knorr-Cetina, the social epistemology of S. Fuller etc.). In particular, some properties of the constructs are shown as related to the information and its processing. In conclusion some weak versions of constructivism as the expressions of an exaggerated reflexivity are questioned.

Keywords: Ways of world-making – Representations against Constructs – Truth – Perspective – Social determination – Knowledge – Properties – Constructions

„Every right discourse is dependent on a reality that is dependent on discourse.“

(„Každý pravdivý diskurz závisí od reality, ktorá závisí od diskurzu.“)

Nelson Goodman

1. Goodmanova relatívna realita. K filozoficky relevantným podobám konštruktivismu, nadväzujúcim okrem iných zdrojov aj na Carnapove konštruktivistické motívy z *Aufbau*, s významným presahom do umenovedy a sociálnovedného poznania sa radí aj koncepcia z dielne N. Goodmana, podľa ktorého nejestvuje nijaká neutrálna danosť. Aj percepcie vyžadujú konceptuálnu organizáciu, ktorá sa manifestuje mnohorakými alternatívnymi modalitami. Goodman svojím antifundacionalizmom a tzv. pluralistickým irrealizmom, ktorý sankcionizuje mnohoraké verzie sveta, pričom sú to rekonštrukcie skúsenosti, medzi ktorými nijaká nepožíva výsadu privilegovanej skúsenosti, spája pragmatický motív plurality svetov s kantovským motívom prázdnoty pojmu čistého obsahu. „Môžeme mať slova beze sveta, avšak nikoli svet beze slov či jiných symbolů“ ([5], 133). Goodman sa netají ani svojou inšpiráciou cassirerovskými motívmi, ktoré sa prejavujú hlavne kladením otázok: V akom zmysle jestvujú mnohé svety?; Čo ich konštituuje?; Ako sa odlišujú skutočné svety od fiktívnych?; Aký je vzťah plurality konštruovateľných svetov k poznaniu?; A to sú de facto problémy bezprostredne späté s konštruktivistickým postojom.

2. Poznanie ako pretváranie a ako správa o svete. Pre Goodmanovu verziu konštruktivismu je príznačné, že nástrojmi generovania a konštruovania nie sú len slová, verbálne reprezentácie, jazyk, ale aj obrazy, diagramy, grafy, mapy, architektonické konštrukcie, noty, jednoducho celé bohaté spektrum materiálnych znakových reprezentácií.

Goodman analyzuje spôsoby produkovania, konštituovania svetov a vzťahy medzi nimi, napr. procesy pripisovania relevantnosti, skladanie a rozkladanie, vypustenie a doplnenie, deformovanie, ich vzájomné prepojenia a rozpájanie atď. Skutočnosť je pojem relatívny a naše snahy objaviť akýsi prvotný, pôvodný skutočný svet by viedli k svetu zbavenému pohybu, premenlivosti, usporiadania. „Fyzik bere za skutočný ten svoj svet a vynechávky, dodatky, nepravidelnosti a zdôraznení ostatných verzií pripisuje nedokonalostiam vnímaní, nárokom praxe či básnické licenci... Pro človeka z ulice se většina z verzí, s jakými se setkáváme ve vědě, umění a vnímání, nějakou liší od onoho důvěrně známého a použitelného světa, který sflíkoval z fragmentů vědeckých a uměleckých tradic a ze svého vlastního boje o přežití. Tento svět je ovšem tím, který je za skutečný brán nejčastěji; skutečnost světa, podobně jako realizmus obrázku, je totiž do velké míry věcí zvyku“ ([5], 144). Nejde o relativizmus v duchu „anything goes“ (P. Feyerabend), Goodman netvrdí ani to, že z dvoch protikladných koncepcií každá má svoju nesúmerateľnú pravdu. Na základe svojho irrealizmu konštatuje, že aj neverbálne verzie, ktorými reprezentujeme svet, sú správne, že rozličné verzie produkujú, konštruujú rozličné svety, ktoré sú bez nich nepredstaviteľné, ale uznáva, že z plurality svetov (za ktorými nejstuje nijaký „svet svetov“), ktoré tvoríme symbolickými sústavami, možno zvoliť tie, ktoré sú správne, a oddeliť ich od nesprávnych, ale vždy to diktujú naše záujmy, relevantnosť, ktorú pripisujeme tým či oným vlastnostiam. Avšak za týmito formami a spôsobmi konštituovania, utvárania, konštruovania nejstuje nijaká neutrálna realita.

3. Konštrukcie verzus reprezentácie. Inou podobou konštruktivismu spojeného s filozofiou vedy je vedecký konštruktivismus, ktorý sme už bližšie priblížili v inej stati, najmä súvislosti s feministickou filozofiou vedy a s tzv. standpoint epistemológiou a sociológiou poznania.¹ Jeho centrálnou ideou je téza, že veda nie je ani tak reprezentáciou nejakej nezávislej reality, ale je skôr produktom, konštrukciou svojich pôvodcov, vedcov. V najsilnejšej forme artikulovala toto tvrdenie tzv. Edinburská škola, podľa ktorej veda nielenže je ovplyvňovaná externými sociálnymi faktormi, ale aj jej skutočný obsah, ako opozícia proti externému kontextu, je sociálne konštruovaný.

Táto silná téza sa stala východiskom pre novú podobu sociológie vedy a z nej vychádzajúcej novej disciplíny, tzv. štúdií techniky (technology studies). Klasickým predstaviteľmi sú S. Woolgar, B. Latour, Karin Knorr-Cetina. Extrémna verzia tejto podoby konštruktivismu hlása, že nejstuje ontický rozdiel medzi prírodou a spoločnosťou, medzi faktmi „tvrdých a mäkkých vied“. Všetky pozície tohto konštruktivismu spája to, že konštruktivismus pokladajú za kreatívny proces, ktorý spája dohromady rozličné prvky, praktiky, reprezentácie, formulovanie otázok, metafory, modely, schémy, konceptuálne rámce a pod. tak, že ich výsledkom je vedecký problém alebo fakt.

¹ Pozri in: ([9], 750 – 764).

4. Intervencia sociálnych faktorov do obsahu vedeckých konštrukcií. Jednotlivé formy konštruktivismu sa odlišujú v závislosti od toho, čo, aké elementy a ich organizácia konštituuju konštrukt. Napríklad Knorr-Cetina sa orientuje na interné praktiky vedeckého bádania, kde výmeny, vyjednávanie, rivalita, konflikty medzi vedcami vedú k takým výsledkom, ako sú konceptuálne usporiadanie, teórie, diagramy, laboratórne fenomény, fakt a poznatok. Aj sociálna epistemológia S. Fullera postupuje týmto spôsobom. Vedecké poznanie neprodukuje len epistemický záujem aktérov vedy, ale aj sociálne záujmy, takže interná štruktúra vedy je konštituovaná externými faktormi. Podľa K. Knorr-Cetina podstata konštruktivistického prístupu k vede a k vedeckému poznaniu spočíva v tom, že do normatívneho výkladu a obrazu vedy vnáša sociálny rozmer a že individuálno-kognitívny a metodologický pohľad nahrádza chápaním vedy ako kolektívnej a inštitucionálnej záležitosti. „Konštruktivismus nekladie osobitný dôraz na záujmy, ale skôr na znaky, ktoré by sme mohli približne spájať s pojmom sociálnej praxe – so znakmi inherentne spätými so sociálnou situáciou (kontingenciou, indexovosťou, oportunizmom, emergentnými výsledkami), s ohybnosťou pravidiel a so štandardizovanými kritériami, s úlohou moci v danej situácii a pod. Konštruktivismus okrem toho upozorňuje na potenciálnu relevantnosť sociálneho chápania vedy, kladie otázku, akú úlohu by sme jej mali pripisovať v teórii poznania, akú úlohu by sme mali pripisovať zmenám, ktoré prináša prax a zmeny univerzálnych štandardov na základe lokálnych konvencií a príležitostí. Konštruktivismus kladie otázku o zmene pravidiel na základe moci a nahradenia sociálnych a iných charakteristík osôb situačnými príznakmi“ ([1], 419, preklad T. S.).²

Krajným výrazom je pozícia B. Latoura, pre ktorého nejestvuje rozdiel medzi prírodnými a sociálnymi entitami, lebo všetko sú to konštrukcie ako výraz praktík sociálnych interakcií.

5. Je pravdivosť mimo sociálno-historického kontextu? Podľa konštruktivistickej paradigmy poznanie nie je pasívnym zrkadlením, reflexiou nezávislej reality, pri ktorom hrajú rozhodujúcu úlohu pozorovanie a empirická evidencia, ale bádanie začína formulovaním problému a/alebo artikuláciou, explicitnou či implicitnou, záujmu a jeho rozvíjaním prostredníctvom istých praktík opakovania, dialektického dialógu, kritickej analýzy, opätovného opakovania a analýzy, čo napokon vyústi do akceptácie zdieľanej konštrukcie. Takéto konštrukcie, ktoré majú pôvod v skúmaní, perzistujú len v mysli producentov vedy, sú mnohoraké, premenlivé, neraz konfliktné, zmysluplné a otázka ich pravdivosti je pre silné verzie konštruktivismu výlučne vecou sociálno-historickej podmienенosti. Za pravdivé sa pokladajú konštrukcie, ktoré sú výsledkom informačne najlepšie saturovanej a najsofistikovanejšej procedúry konštrukcie, o ktorej vládne v danom čase kon-

² Equally, constructivism in particular has not stressed interests so much as features which one could roughly associate with a notion of social practice-features that are inherently linked to social situations (contingency, indexicality, opportunism, emergent outcomes), to the pliability of rules and standardized criteria, to the situational role of power and the like. Besides putting its finger on the potential relevance of the social understanding science, constructivism raised question of what role one should accord, in a theory of knowledge, to the reversals practice brings about – the reversal of universal standards through local conventions and opportunities, the reversal of rules through power, and the replacement of social and other characteristics of persons through situational feature.

senzus. „Nejestvujú mimo osôb, ktoré ich tvoria a zastávajú: konštrukcie nie sú časťou nejakého objektívneho sveta, jestvujúceho nezávisle od ich konštruktérov“ ([11], 128, preklad T. S.).³ Zdieľané konštrukcie sa posudzujú podľa toho, či sú kompatibilné s dátami, a podľa informácií, ktoré zahrnujú; podľa miery, do akej fungujú, t. j. poskytujú spoľahlivý stupeň porozumenia, a v závislosti od ich relevantnosti.

6. Konštrukcie ako zvýznamňovanie skutočnosti. Podľa E. Guba a Y. Lincolnovej sú konštrukcie výrazom pokusov zvýznamniť, udeliť význam a zmysel alebo interpretovať skúsenosť a zväčša tendujú k sebaudržiavaniu a autoreplikácii. Povahu a kvalitu konštrukcií určuje rozsah informácie dostupnej konštruujúcemu subjektu a jeho vynaliezavosti pri spracúvaní a osvojovaní si tejto informácie. Konštrukcie sú zdieľané extenzívne a niektoré konštrukcie sú odbornými termínmi danej disciplíny, ktoré sa konštituovali ako prejav kolektívneho a systematického úsilia dospieť k zhode o faktoch, čo je typické pre konštrukcie vo vede. Hoci každá konštrukcia sa pokladá za zmysluplnú, môže ísť aj o nesprávne skonštruovaný útvar, malformáciu, ku ktorej došlo v dôsledku neúplnosti, simplifikácie, neznalosti, nekonzistentnosti a nesprávneho postupu. Takéto konštrukty sú v priebehu precizovania a overovania ich platnosti a funkčnosti vyradované a eliminované, napr. éter, entelecheia, perpetuum mobile, substancia, flogistón a i. Lenže usúdiť, že ide o chybnú konštrukciu, možno len v rozmedzí paradigmy, v ktorej sa s konštrukciou operuje. Inými slovami, kritériá sú rámcovo špecifické, teda konštrukcie vedy nemožno hodnotiť meradlami teológie a vice versa. Konštrukcia čelí výzve vtedy, keď sa prídje na to, že nová informácia je v rozpore s etablovanou konštrukciou alebo sa začne pociťovať nedostatočnosť intelektuálnej sofistikovanosti nevyhnutnej na spracovanie a zvýznamnenie novej informácie.⁴

7. Konštruktivizmus, antirealizmus, relativizmus. Vzostup sociálneho konštruktivizmu v sociálnych vedách bol motivovaný predovšetkým sociológiou poznania, ale svojím, a nie nevýznamným, dielom prispel aj francúzsky postmodernizmus (napr. F. Lyotard, J. Derrida), a to akcentom na diskurz, wittgensteinovské jazykové hry a ich súperenie. Pokiaľ sociálny konštruktivizmus akceptuje a chce skúmať sociálnu podmienenosť vedeckého poznania, je to legitímny cieľ a legitímna úloha, ktoré objasňujú, že pri výbere konceptuálnych nástrojov, pri formulovaní problémov a stratégií výskumu, pri výbere medzi konkurenčnými teóriami hrajú úlohu aj neepistemické faktory, ba dokonca aj ideologické záujmy. Problematické sú však extrémne podoby konštruktivizmu, ktoré povyšujú externé sociálne činitele na demiurga aj obsahov vedeckých presvedčení, pričom reflexivitu, príznačnú pre sociálne poznanie a jeho konceptuálne schémy, extrapolujú aj na oblasť prírodných vied, čím chcú zrušiť rozdiel medzi prírodným a sociálnym svetom.⁵ Tento transport konštruktov z jednej sféry do druhej bez argumentácie a zdôvodnenia je niečím, čo sa asi neoplatí nasledovať (a to je v mnohých ohľadoch prípad Bruna Latoura), lebo sa uskutočňuje bez toho, aby sa adekvátne argumentovalo v prospech

³ They do not exist outside of the persons who create and hold them; they are not part of some objective world that exists apart from their constructors.

⁴ Charakteristiky konštrukcií pozri in: ([11], 129).

⁵ Kritiku konštruktivizmu, predovšetkým jeho podobu u B. Latoura, pozri napr. in: ([10], 115 – 123), osobitne kapitolu *Intermezzo. Epistemic Relativism in the Philosophy of Science*, s. 49 – 95.

platnosti tejto extrapolácie. Ak konštruktivisti tvrdia, že obsah pojmov a presvedčení (aj) prírodných vied podlieha sociálnej determinácii prostredníctvom praktík mimoepistemickej povahy, tak by mali doložiť aj to, ako tieto konštrukty pôsobia spätne na sociálny svet. Lenže doposiaľ nikto nepredložil evidenciu o tom, ako napríklad topológia s jej tvrdeniami ovplyvňuje teóriu žánrov v poetike alebo ako axióma výberu pôsobí na sociálny pokrok či ako princíp relativity intervenuje pri riešení konfliktov. S antifundacionalizmom ťažko nesúhlasí, hoci nedostatok empirickej kontroly a opustenie evidencie v prospech sociálne determinovaného obsahu konštrukcie, akcent na reflexivitu, postihovanú prostredníctvom jazyka diskurzu, ktorého výtvory sa berú ako realita sui generis, mimo ktorej nemá konštruujúci subjekt prístup k nijakej inej realite, nie sú udržateľné. Napriek sieti presvedčení, do ktorých sme zapletení, a aktuálnosti Neurathovej metafory „Nejestvuje nijaký prostriedok, pomocou ktorého by sa dali získať ako východisko vedy definitívne isté čisté protokolárne vety. Neexistuje nijaká tabula rasa. Podobáme sa námorníkom na širom mori, ktorí musia prestavať loď bez toho, aby sa uchýlili do doku a mohli ju opraviť nanovo z najlepších častí“ ([8], 194) stále máme možnosť rozhodnúť o platnosti našich presvedčení prostredníctvom tribunálu empirického testovania teórií a hypotéz, hoci svet je nepochybne svetom štruktúrovaným a hierarchizovaným aj našimi, neraz konfliktnými konceptuálnymi schémami a symbolickými sústavami. Tieto konštrukcie sú historicky premenlivé, sú kultúrne a sociálne determinované a umožňujú orientáciu vo svete, ktorý pomocou nich tvoríme. V tomto zmysle je konštruktivizmus, ktorý nehypertrofuje reflexivitu, produktívnym a efektívnym postupom, vďaka ktorému možno zrejme akceptovať aj mnohosť svetov v goodmanovskom zmysle slova a pritakať, že je to naozaj tak: „Jednotvárnosť prírody, nad ktorou žasneme, a či její nespolehlivosť, proti ktorej sa bouříme, patrí světu, který jsme vyrobili my sami“ ([5], 136).

LITERATÚRA

- [1] DELANTY, G. – STRYDOM, P.: *Philosophies of Social Science*. Maidenhead – Philadelphia: Open University Press 2003.
- [2] FULLER, S.: *Philosophy of Science and its Discontents*. Second edition. New York – London: The Guilford Press 1993.
- [3] FULLER, S.: The project of social epistemology and the elusive problem of knowledge in contemporary society. In: [1], 428 – 435).
- [4] GOODMAN, N.: *Způsoby světatvorby*. Bratislava: Archa 1996 (preklad V. Zuska).
- [5] GOODMAN, N.: Slová, díla, světy. In: *Obrat k jazyku: druhé kolo. Quine, Sellars, Goodman, Davidson, Rorty, Putnam*. Ed. J. Peregrin. Praha: Filozofia, nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR 1998, s.129 – 146.
- [6] HACKING, I.: What is social construction? The teenagy pregnancy example. In: ([1], 421 – 428).
- [7] KNORR-CETINA, K.: Strong Constructivism. In: ([1], 421 – 427).
- [8] NEURATH, O. v.: Protokolárne vety. In: *Logický pozitivizmus. Malá antológia filozofie XX. storočia*. Eds. Mihina, F., Sedová, T. Zouhar, M. Bratislava: IRIS 2006, s. 193 – 200.

- [9] SEDOVÁ, T.: Konštruktivizmus ako filozofia a sociológia vedy: Problémy, možnosti a limity. In: *Filozofia*, roč. 62, 2007, č. 9, s. 750 – 764.
- [10] SOKAL, A. – BRICMONT, J.: *Intellectual Impostures*. Profile Books, Ltd. 1999.
- [11] SCHWANDT, THOMAS, A.: Constructivist, Interpretivist Approaches to Human Inquiry. In: *Handbook of Qualitative Research*. Editors Norman K. Denzin and Yvonna, S. Lincoln. SAGE Publications 1994, pp.118 – 137.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu
č. 2/6137/26.

prof. PhDr. Tatiana Sedová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR